

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL DEĞİŞİM

Öğ. Gv. Dr. Ergül HAN

GİRİŞ

Her ekonomik gelişmenin, yapısal değişme süreci ile birlikte gerçekleşeceği açıktır. Bir başka açıdan olaya bakıldığında, bu sonucun, ekonomik sistemi oluşturan temel dalların birbirlerinden farklı hız ve özellikle gelişmeleriyle ortaya çıkacağı söylenebilir.

Yapısal değişimin hız ve doğrultusu, «Planlama», «Yatırımların Dağılımı», «Ücret» ve «Fiyat» düzeniyle ilgili ekonomi politikası tarafından belirlenir.

Türkiye Ekonomisi'nin gelişmişlik düzeyinin yükseltilmesinde, ekonomi politikasının günümüzde en önemli görevi, temel bir koşul olarak yapısal değişimi mümkün olduğunca hızlandırmaktır. Yapısal değişimin hızlandırılmasına verilen bu önem, ekonominin daha büyük bir etkinliğe daha yüksek bir büyüme hızına ve daha uygun koşullara sahip olması ve özellikle geleceğin gereklerini yerine getirebilecek sanayi kuruluşlarının kurulması gibi amaçlardan ileri gelmektedir.

Esasen, Planlı Kalkınma Dönemi'nin başlarında, Türkiye'de ekonomi politikasının, «Türkiye'nin uzun süreli gelişmesi daha çok

sanayileşme yönünde olacaktır.» biçiminde ortaya konulduğu bilinmektedir (1).

Bu çalışmanın amacı, 1950'lerden başlayarak Türkiye Ekonomisindeki «Yapısal Değişim» i belirli ölçeklere göre ortaya koymak ve geleceğe dönük yapısal değişime ilişkin politikanın temel doğrultusunun ne olduğunu göstermektedir. Analiz, özellikle 1950-1977 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır (2).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hemen sonraki yıllar, ekonomi politikasındaki yeni ve ilk atılımları içermesine rağmen, 1900 üncü yılların yarısını başlangıç saymak günümüzdeki bir değerlendirme için daha tutarlı ve de anlamlı bulunmuştur. Ayrıca, istatistiksel verilerin elde edilememesi, bu özür göstermenin başlıca nedeni olmuştur.

Amacımız, genellikle yapıldığı gibi, ülke ekonomisinin tek bir düzeyde yapısal değişimini incelemek değil, yapısal piramidin en önemli kesimlerini ele almaktır. Bu nedenle yapısal analizin iki aşamasını ortaya koymakta yarar vardır (3):

- Makro ekonomik büyüklükler arasındaki ilişkilerin analizi ve
- Sektörel yapının analizi

Bu tür bir ayırımın yapılması ve sözü edilen her aşamada meydana gelen değişmelerin incelenmesi, ülke ekonomisindeki yapısal değişmelerin büyük bir bölümünün daha ayrıntılı bir biçimde değerlendirilebilmesi için, uygun bir yol olarak görülmektedir.

Ayrıca bu yolu izlemekle her aşamada mevcut büyüklük ve oranlardaki olumsuz durumları kavramak ve yapısal politikanın temel gereklerini ortaya koymak mümkün olabilecektir kanısındayız.

(1) DPT, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 39

(2) Yaşanmayan yıllara ilişkin rakamlar, tahmin yada hedef rakamlarıdır.

(3) «Mikro Yapının Analizi»ni de katarak üç aşamadan söz edilebilir. Ancak bu çalışmada, kapsamı sınırlı tutabilmek için bu yola gidilmemiştir.

1. MAKRO EKONOMİK YAPIDAKİ DEĞİŞMELER

Türkiye Ekonomisi'nin makro ekonomik yapısı, Tablo-1'de, en üst düzeyde toplulaştırılmış olarak sektörlerin ulusal hasıladaki paylarıyla verilmiştir.

Tablo- 1 : GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILANIN SEKTOREL DAĞILIMI (1968 Yılı Faktör Fiyatlarıyla) (%)

Yıllar	Sanayi	İnşaat	Tarım	Hizmetler	Toplam
1948	11,5	4,6	48,0	35,9	100,0
1949	11,9	5,8	44,2	38,1	100,0
1950	11,9	6,1	44,9	37,1	100,0
1951	10,9	5,9	47,7	35,5	100,0
1952	11,0	6,3	47,3	35,4	100,0
1953	11,7	6,9	46,0	35,4	100,0
1954	13,1	7,7	40,8	38,4	100,0
1955	13,4	7,6	41,2	37,8	100,0
1956	14,2	6,8	41,5	37,5	100,0
1957	14,9	7,7	40,5	36,9	100,0
1958	14,6	6,7	42,3	36,4	100,0
1959	14,5	6,6	41,1	37,8	100,0
1960	14,3	6,6	40,7	38,4	100,0
1961	15,9	6,4	38,2	39,5	100,0
1962	15,5	6,5	38,1	39,9	100,0
1963	15,6	6,5	38,1	39,8	100,0
1964	16,6	6,9	36,4	40,1	100,0
1965	17,8	7,0	34,1	41,1	100,0
1966	18,3	7,1	33,8	40,8	100,0
1967	19,0	7,0	32,5	41,5	100,0
1968	20,1	7,2	30,7	42,0	100,0
1969	21,0	7,1	29,3	42,6	100,0
1970	20,6	7,3	29,1	43,0	100,0
1971	20,7	6,4	30,0	42,9	100,0
1972	22,3	6,5	28,5	42,7	100,0
1973	24,2	6,9	24,6	44,3	100,0
1974	24,3	6,8	25,0	43,9	100,0

Kaynak DİE, Türkiye Milli Geliri (1948-1972), 1973, (1948-1971).
DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1975, 1976 (1972-1974).

Not : 1969'dan itibaren geçici tahminlerdir.

Tablo-1'deki veriler herşeyden önce, gözönüne alınan dönemde Türkiye Ekonomisi'ndeki yapısal değişimin yükseğe yakın bir yoğunluğa sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca veriler, bu değişimin motorunun, sanayi ve arkasından hizmetler sektörünün olduğunu açıkça göstermektedir.

Ulusal gelirin yaratılmasında tarımın payı - 1948'de % 48,0 - 1974'de % 25,0 a düşürülmüştür. Aynı süre içinde sanayi üretiminin payı % 11,5'den % 24,3'e yükselmiştir. Anlamlı bir karşılaştırma için, bu payın (sanayi üretiminin payı) 1927'de % 10,0 olduğunu belirtmeliyiz (4). Değişmede en yüksek hıza kuşkusuz, 1954 yılından sonra erişilmiştir. 1948-1953 yılları arasında ulusal gelirin yaratılmasında sanayiın payı, ortalama % 11,5 olmasına karşılık, 1954-1957 yılları arasında ortalama % 13,9'a yükselmiştir. İzleyen yıllarda elde edilen pay, sürekli olarak bu rakamın üstünde gerçekleşmiştir.

Makro yapıdaki bu değişmelerin, herşeyden önce Türk Ekonomisi'nde uygulanmaya başlanılan yeni ekonomi politikası ve özellikle Dünya Ekonomisinde oluşan gelişmelerle ilgili olduğu söylenebilir (5). Ancak şurası hemen belirtilmelidir ki, artış dinamiğinde yatırım harcamalarının sektörel dağılımındaki farklılık, makro yapıda olduğu ileri sürülen değişimin en büyük nedenidir. Bu durum, Tablo-2'deki verilerden açıkça anlaşılacaktır.

Tablo- 2 : YATIRIM HARCAMALARININ SEKTÖREL DAĞILIMI (%)

Sektörler	1948-1955(1) (1948 fiyatlarıyla)	1963-1967(2) (1965 fiyatlarıyla)	1968-1972(2) (1965 fiyatlarıyla)	1973-1974(3) (1971 fiyatlarıyla)
Sanayi	19,5	31,3	37,7	42,8
Tarım	11,4	15,3	11,8	11,2
Hizmetler	69,1	53,4	50,5	46,0
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : (1) K. Gürtan, Türkiye'de Yatırımlar, İstanbul, 1959.
(2) DPT, ÜBYP.
(3) DPT, 1975 Yılı Programı

(4) DPT, BBYKP, s. 9.

(5) Bu konuda bkz.: DPT, BBYKP, s. 11.

1948-1955 döneminde tarım ve sanayi sektörleri ayırımında yatırım harcamalarının dağılımı büyük bir fark göstermemekle birlikte (sanayi lehine bir farklılık olmasına rağmen), 1963-1967 I. ve 1968-1972 II. Plan döneminde, sanayi sektöründeki yatırımlar tarım sektörününkünden 2 kat, 1973-1974 yılları itibariyle 3 kattan daha fazla bir durum göstermektedir. Ancak bu arada, hizmetler sektörüne yapılan yatırımların, tüm yatırımların ilk dönemlerde, yarısından fazla, sonraki dönemde ise yarıya yakın olması, kalkınma çabasını sürdüren bir ülke için düşündürücüdür.

Gerek hizmetler başlığı altında ele alınan faaliyet alanlarının ve gerekse sanayi sektörünün tüm yatırımlar içindeki payları uluslararası verilerle karşılaştırıldığında, yine de doyurucu görülmemektedir (Tablo-3).

Tablo 3 : BAZI ÜLKELERDE YATIRIMLARIN SEKTÖREL DAĞILIMI (%)

Sektörler	Türkiye		Yunanistan		Japonya		Portekiz		İtalya		İspanya	
	1967	1970	1966	1969	1966	1969	1965	1968	1966	1968	1965	1968
Sanayi	32,0	37,6	21,9	22,3	26,8	31,4	39,9	40,6	27,1	26,6	32,0	38,7
Tarım	15,4	11,4	11,2	10,5	5,4	5,9	7,6	8,2	8,6	8,7	10,1	14,1
Hizmetler	52,6	51,0	66,9	67,2	67,9	62,7	52,5	51,2	64,3	64,7	57,9	47,2
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100,0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : DPT, ÜBYKP

Değişimin karakteristik bir Ölçüsü de, ele alınan dönemler itibariyle çalışan nüfusun yapısındaki gelişmelerdir.

Aşağıdaki tablolarda işgücüyle ilgili çeşitli veriler ayrı ayrı ortaya konmuştur (Tablo-4, 5, 6, 7 ve 8).

Tablo- 4 : İSTİHDAMIN SEKTOREL YAPISI (Bin Kişi)

Sektörler	1955	1960	1962	1967	1971	1972 (a)	1977 (b)
Sanayi	805	978	995	1175	1450	1519	2102
inşaat	200	290	305	369	419	433	682
Tarım	9446	9738	9216	9073	8763	8763	8600
Hizmetler	1027	1327	1354	1778	2495	2634	3413
Yurtiçi istihdam	11478	12333	11870	12395	13127	13349	14797
Yurtdışı is- tihadam	—	—	—	204	570	650	50
TOPLAM	11478	12333	11870	12599	13697	13999	14847

Kaynak : DPT, İBYB, 1955 ve 1960 için
DPT, ÜBYB, 1962 ve sonrası için.
Bilinmeyenler dikkate alınmamıştır.
(a) 1972 Programına göre hesaplanmıştır.
(b) ÜBYB Hedefi.

Tablo- 5 : YURTIÇİ İSTİHDAMIN SEKTOREL DAĞILIMI (%)

Sektörler	1955	1960	1962	1967	1971	1972	1977
Sanayi	7,0	7,9	8,4	9,5	11,0	11,4	14,2
İnşaat	1,8	2,4	2,6	3,0	3,2	3,3	4,6
Tarım	82,2	79,0	77,6	73,2	66,8	65,6	58,1
Hizmetler	9,0	10,7	11,4	14,3	19,0	19,7	23,1
TOPLAM :	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : Tablo-4'den hesaplanmıştır.

Tablo : 6 : SEKTÖRLERDE İSTİHDAMIN ORTALAMA YILLIK ARTIŞ HIZI (%)

Sektörler	1955-1962 Dönemi (D)	Birinci Plan Dönemi (2)	İkinci Plan Dönemi (3)	Üçüncü Plan Dönemi (4)
Sanayi	3,3	3,4	5,3	7,7
İnşaat	7,3	3,9	3,2	11,5
Tarım	-0,3	-0,3	-0,7	-0,4
Hizmetler	4,6	5,1	8,0	5,9

Kaynak : Tablo- 4 ve DPT, ÜBYB, s. 657'den yararlanılmıştır.

Tablo- 7 : TARIM ve TARIMDIŞI ALANDA İSTİHDAM ve İŞGÜCÜ FAZLASI (Bin Kişi)

	1972	1977
I. İşgücü Arzı	14317	16080
II. İşgücü Talebi	13567	14980
Tarımda fiilen çalışanlar	8763	8600
Tarımdışı işgücü talebi	4804	6380
	13567	14980
III. Tarımdışı işgücü fazlası (I-II)	750	1100
IV. Tarımda en faal mevsimdeki işgücü fazlası	850	700
V. Toplam işgücü fazlası (III + IV)	1600	1800
VI. İşgücü arzının oranı olarak		
Toplam işgücü fazlası (%)	11,2	11,2

Kaynak : DPT, ÜBYB.

Tablo-8 : KENTSEL ve KIRSAL ALANLARA GÖRE NÜFUS DURUMU (Bin Kişi)

	Toplam Nüfus	Kırsal Nüfus	Kırsal Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%)
1950	20947	17075	81,5
1955	24065	18639	77,5
1960	27755	20447	73,7
1965	31391	22009	70,1
1970	35667	22861	64,1

Kaynak : DPT, ÜBYP.

Geçmişte hızlı nüfus artışı ile tarım ve tarımdışı sektörlerde yaratılan iş hacminin doğurduğu istihdam arasındaki dengesizlik (Tablo-4, 5, 6, 7 ve 8), tarımda hızla artan bir gizli işsizlik (1972'de 750 bin, 1977'de 1 milyon 100 bin) sorunu yaratmıştır. Bunun baskısıyla meydana gelen şehirleşme (Tablo-8'de kırsal nüfusun oranı % 81,5 ten % 64,1'e düşmüş, ÜBYP'a göre 1977'de bu oranın % 53'e düşeceği öngörülmüştür) (6) ise, tarımdışı sektörlerde bir açık işsizliğin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Tablo-7'de 1972'de 850, 1977'de 700 bin).

Tarımdışı alanlarda çalışanların yüzdesinde sürekli olarak artışlar (Tablo-5) gerçekleşmesine rağmen, tarımda çalışanların yüzde payı 1977 yılı hedefi olarak bile, tüm çalışanların %50'sinden fazladır. 1970 sayımına göre, tüm nüfusun %64,1'i (Tablo-8) kırsal alanda yaşamakta, 1972 yılı rakamına göre de tarım sektöründe çalışanların payı % 65,6 dır.

Ulusal ekonomimizdeki istihdam yapısı ve dağılımı Tablo-4 ve Tablo-5'de verilmiştir. Özellikle Tablo-5, sektörlerin istihdam paylarının yıldan yıla gelişimi hakkında çok açık fikirler vermektedir. Ayrıca, Tablo-6, bu gelişmedeki sektörel hızları ortaya koymaktadır. En düzenli artış sanayi ve hizmet sektörlerinde olmaktadır. Ancak, olayın en ilginç yanı, bir tahmin olarak kabul edilmesi gereken Üçüncü Plan rakamları dışında, hizmet sektörünün,

6) DPT, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 145.

istihdam açısından sanayi sektöründen daha hızlı olduğudur. Bu konuya aşağıda tekrar değineceğiz.

1950 yada 1955 sonrası Türkiye Ekonomisinde, çeşitli faaliyet alanları arasındaki ilişkileri ortaya koyan yukarıdaki veriler, Türkiye Ekonomisindeki değişimin nasıl bir seyir izlediğini açıkça göstermektedir. Bu arada, makro yapıdaki bazı aksaklıklar da sergilenmektedir. Şöyle ki:

Hizmetler sektörünün gerek ulusal gelirin yaratılmasında ve gerekse istihdam payında oldukça yüksek düzeyler tutturması ve tarım sektörünün halâ oldukça fazla istihdam payı...

Hizmetler sektörünün istihdam payı 1972 yılında % 19,7 dir (1977 hedefi % 23,1 dir). Aynı yıllara ilişkin sanayi sektörü payı sırasıyla % 11,4 ve % 14,2 dir.

İşgücünün tarım sektöründen tarımsal olmayan alanlara kaydırılması, günümüz gelişme anlayışının bir gereği olmakla birlikte, tarımsal olmayan alan için de sanayi mi yoksa hizmet mi sorusuna verilecek cevabın, kalkınma eşliğindeki bir ülke için, sanayi olması gerekir kanısındayız. Durum bu iken, ekonomimizdeki gelişme bu yönde olmamıştır. Ancak Tablo-2'den de izlenebileceği gibi, yatırımların sektörel dağılımında, sanayi sektörüne yapılan yatırımların hizmetler sektörü aleyhine genişlemesi, toplum yapısının daha da üretici özelliğe bürünmesine yol açabilecektir.

İkinci sorun, tarım sektörünün sahip olduğu kabarık istihdam payıdır. Tarım sektörünün bu yönünü incelerken, bu sektördeki toprak-tarımsal işletme-insan ilişkilerini ortaya koymak gereklidir.

Türkiye'de tarımsal toprakların işletmelere göre dağılımında genel bir dengesizlik vardır. Bu durumlar aşağıda gösterilmiştir:

Tablo-9 : TARIM TOPRAKLARIN İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE DAĞILIMI

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	1963 (a)				1970 (b)			
	İşletme Sayısı	İşletmelerin Toplam Toprak	Toprak	İşlenen alanın	İşletme-	Alanın	İşlenen	Alanın
	Sayı	Dağılımı (%)	Genişliği (Ha)	Genişliği (Ha)	Dağılımı (%)	Dağılımı (%)	Dağılımı (%)	Dağılımı (%)
1-50	2 132 288	68,8	5 219 248	24,8	75,1	29,6		
51-200	852 825	27,5	8 775 146	41,7	21,8	45,0		
201-1000	110 814	3,6	4 932 427	23,4	3,0	20,0		
1000 ve daha faz.	4 323	0,1	2 145 727	10,1	0,1	5,4		
TOPLAM	3 100 250	100.0	21 072 548	100.0	100.0	100.0		

Kaynak : DPT, ÜBYKP.

(a) 1963 Tarım Sayımı

(b) 1970 Tarım Sayımı geçici sonuçları

Ülkemizde 1963 tarım sayımına göre yaklaşık 21 milyon hektar tarım toprağı vardır ve tasarrufu kendilerine ait olmak üzere bu toprakları işleten 3,1 milyon aile vardır. Bu ailelerin % 68,8 i toprakların % 24,8 ine, % 0,1 i ise % 10,1 ine sahip bulunmaktadır. İşletme başına düşen toprak parçası, ailelerin % 68,8 i için 1,9 hektar iken, ailelerin % 0,1 i için 252,0 hektar olmaktadır (7).

1970 yılında ise, ailelerin % 75,1 toprakların % 29,6 sını, % 0,1 i ise % 5,4 ünü işlemektedir (Tablo-9). İşletme başına düşen toprak miktarı ailelerin % 75,1 i için 1,8 hektar iken ailelerin % 0,1 i için 328,9 hektar olmaktadır (8).

Tablo-9'dan görüldüğü gibi 1970 tarım sayımı geçici sonuçlarına göre, 1-50 dekar arasında bulunan işletmelerin oranında 1973 yılına göre bir miktar artış olmuştur. Cüce işletmeler 1968 yılında % 75,1 olmuştur. 1000 ve daha fazla dekarlık grup dışarda tutulursa, diğer gruplarda azalmalar görülmektedir.

(7) DPT, ÜBYKP, s. 859.

(8) DPT, ÜBYKP, s. 859.

Bu durum şöyle yorumlanabilir :

Kırsal alanlardaki hızlı nüfus artışı bir yanda tarımsal işletmelerin parçalanmasına yol açmakta öte yandan bu işletmelerin orta ve büyük işletmeler etrafında toplandığı görülmektedir. 1950 ve 1970 yılları arasında bir karşılaştırma yapıldığında, tarım kesiminde işletmelerin yoğunlanması hareketine paralel olarak toprak parça sayısının da azaldığı izlenmektedir (Tablo-10). İşletme başına düşen ortalama parça sayısı 1950 yılında 6,9 iken 1963'de 5,7 ye, 1970'de ise 5'e düşmüştür. Öte yandan Tablo-10'da da görülebileceği gibi, tek parçadan oluşan işletmeler 1950 yılında 5,4 iken bu oran 1970'de 16,0 a yükselmiştir.

Tablo-10 : TARIM İŞLETMELERİNDE TOPRAK PARÇALARI (%)

İşletmelerde Parça Sayısı	1950	1963	1970 (a)
1 parça	5,4	9,6	16,0
2—3 parça	22,7	20,8	30,4
4—5 parça	23,2	19,9	21,4
6—9 parça	26,1	24,9	19,4
10 ve daha çok parça	22,6	24,8	11,8
Toplam	100,0	100,0	100,0

Kaknak : DPT, ÜBYP.

(a) 1970 tarım sayımı geçici sonuçları

Tablo-9'a göre, cüce tarımsal işletmeler sayısında giderek artışlar, küçük ve orta işletmelerde ise azalmalar söz konudur. İşletmelerin sahip olduğu tek parçalı tarım arazisinin yükselmesi, aslında cüce işletmelerin sayısının artışıyla aynı gelişmeyi göstermektedir. Tarımsal üretimde verimlilik düşürücü bu tür bir gelişmenin, olayın bir başka yönüyle, tarım sektöründe işgücü hacminin niçin yüksek olduğunu açıkladığı kanısındayız. Kanımız odur ki, işgücünün tarım sektöründen tarımsal olmayan alanlara, günümüzdekinden daha hızlı bir biçimde kaymamasının en büyük nedeni, büyük ölçüde yukarıdaki gerçeklerden ileri gelmektedir. Bir başka deyişle, bu Türk Ekonomisindeki tarımsal mülkiyet ilişkilerince belirlenen bir sonuçtur.

Bu durum tarımda makinalaşmayı sınırlamakta ve bu işletmelerde işgücü yoğun tekniklerin uygulanması sonucunu doğurmaktadır.

Bununla birlikte, gelecek yıllarda da köyden şehre akının hızliliğini koruyacağı beklenmelidir (Tablo-8'deki veriler bu yöndedir).

Köyden şehre sürüp giden ve sürecek olan bu akına paralel olarak, tarımsal makinalaşma ve hizmet arzı da genişlemektedir. Bu konudaki veriler Tablo-11 ve 12'de ulusal, Tablo-13'de de uluslararası olarak aşağıdadır.

Tablo-11 : TARIMDA MAKİNALAŞMANIN GELİŞİMİ

	1962	1967	1972 (a)
Biçer döğer parkı (Adet)	6 072	7 840	9 300
Traktör parkı «	43 747	74 982	125 451
Mibzer parkı «	55 135	84 220	89 875

Kaynak : DPT, ÜBYP.
(a) Tahmin

Tablo-12 : TARIM SEKTÖRÜ YATIRIMLARI (1971 Fiyatlarıyla Milyon TL.)

	I. Plan	II. Plan	III. Plan	
	(Gerçekleşme)	(Gerçekleşme tahmini)	Mutlak değer	Yüzde
1. Su ve Toprak kaynaklarının geliştirilmesi (a)	7 000,9	9 561,0	14 209,0	43,1
2. Tarımsal taktör.Ma- na ve ekipler	3 575,0	4 767,6	11 136,0	33,8
3. Araştırma, yayım ve diğer kamu hizmetleri	595,3	792,3	1 810,0	5,5
4. Tarımsal binalar ve pa- zarlama tesisleri	403,3	664,2	1 162,0	3,5
5. Tohum, meyvecilik v.b.	306,5	351,2	636,0	1,9
6. Damızlık	36,5	47,2	140,0	0,9
7. Ormancılık (a)	1 699,0	1 756,0	3 088,0	9,3
8. Su ürünleri	351,7	508,0	769,0	2,3
9. Diğerleri	56,9	185,8	50,0	2,2
TOPLAM :	14 625,1	18 633,3	33 000,0	100,0

Kaynak DPT, ÜBYP.
(a) makina dahil

Tablo-13 : TARIMDA TRAKTÖR KULLANIMININ ULUSLAR-
ARASI KARŞILAŞTIRILMASI (1970) (Adet/100 Ha)

Türkiye	0,35
İtalya	3,89
Yunanistan	1,77
Fransa	6,37

Kaynak : DPT, ÜBYP.

Bir traktör birimi 42 B. G. olarak alınmıştır.

Köyden şehre akın sonucunda, tarımdışı sektörlerde meydana gelen oldukça fazla işgücü arzı, sanayi sektörünün yüksek prodük-

tivitisi yanında yeterince gelişmemesi nedeniyle, hizmet sektörünün istihdam yönünden kabarması sonusunu doğurmuştur (Tablo-4, 5 ve 7).

1972 yılında 14,3 milyon kişi yakınlarında olan işgücü arzının 8,8 milyonunun tarım, 1,5 milyonunun sanayi ve 3,2 milyonunun hizmet sektörlerinde istihdam edildiği ve 750 bin kişinin de şehirsal kesimde verimliliği çok düşük işlerde çalıştığı ya da işsiz olduğu tahmin edilmektedir. İşgücü arzı, yaklaşık olarak nüfus artışına denk (% 2,6) bir hızla artarak 1987'de 21,0 milyon kişiye ulaşırken tarım sektöründe çalışanlar sayısının azalarak 8,0 milyon kişiye düşmesi ve gizli işsizliğin azalması beklenebilir. Çalışan 19,0 milyon kişiden 8,0 milyonuna (% 42) tarımda, 3,4 milyonuna (% 18) sanayide, 7,6 milyonuna (% 40) da hizmetler sektöründe istihdam sağlanabilirken, şehirsal kesimdeki 2,0 milyon kişiye de ekonomik anlamda üretken iş sağlamak mümkün görünmemektedir. 1987'de ekonomik anlamda üretken olmayan nüfusun toplam işgücü arzına oranının 1972 deki gibi % 11 yakınlarında kalacağı hesaplanmıştır. Ancak 1980'ler için öngörülen gelir düzeyi, toplum yapısı ve sosyal dayanışma anlayışı nedeniyle anılan 2,0 milyon kişinin tümünün bugünkü gibi hizmet sektörlerinde düşük verimle çalışabileceğini kabul etmek güçtür. Bunların bir kısmının açık işsiz durumuna gelmesi beklenebilir (9).

Ülkemiz ekonomisinin gerek 1967 yılı ve gerekse 1987 yılında sahip olacağı istihdam yapısının bazı ülkelerin 1968 yılına ait istihdam yapıları ile bir karşılaştırılması gerçekten yararlı olacaktır. Durum Tablo-14'de verilmiştir.

(9) DPT, UBYKP, s. 146.

Tablo-14 : BAZI ÜLKELERDE İSTİHDAMIN SEKTÖRLER ARASI DAĞILIMI (%) (1968) (15 + Yaş)

Ülkeler	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet	Diğer	Toplam
İtalya	5,22	31,6	10,2	35,7	—	100,0
Fransa	15,8	30,2	10,2	43,8	—	100,0
B.Almanya	10,2	40,3	7,9	41,6	—	100,0
Hollanda	7,9	30,7	10,6	50,8	—	100,0
İspanya	31,8	27,9	8,4	31,9	—	100,0
Yunanistan (1967)	50,1	21,2		28,7	—	100,0
Türkiye (a) (1967)	71,3	9,2	2,9	13,9	2,7	100,0
Türkiye (a) (1987) (b)	42,0		18,0		40,0	100,0

Kaynak : OECD, «Labour Force Statistics 1957-1968», 1970, DİE ve DPT, ÜBYP.

(a) 15-64 Yaş

(b) Tahmin

Tablo-14'den açıkça görüldüğü gibi, Türk Ekonomisinin 1987 yılındaki istihdam yapısı, gerek tarım ve gerekse sanayi sektörü açısından, ilgili ülkelerin 1968 görünümüne kıyasla bile iç açıcı değildir. Hizmetler sektörünün ulaşacağı düzeyin ise, yukarıda da belirtildiği gibi gerçek bir verimlilik sağlayacağı ileri sürülmez.

Makro yapıdaki değişimleri ortaya koyduktan sonra, sektörel ölçüğe geçmek ve bu düzeydeki analizi, anlamlı olacağı kanısıyla sanayi sektörünü ele alarak yapmak istiyoruz.

Sanayi sektörünün, kalkınma eşliğinde bulunan tüm ülkeler kadar Türkiye için de kritik olduğu açıktır.

2. SANAYİ SEKTÖRÜNDE YAPISAL DEĞİŞİM

Sanayideki yapısal değişimin temel ölçüsü olarak, imalat sanayiinin alt sektörleri itibariyle üretim rakamlarını kullanacağız. 1950-1977 (10) yılları arasında Türkiye Ekonomisinde imalat sanayi alt sektörlerindeki yapısal değişimler Tablo-15 ve 16'da çeşitli yönleriyle gösterilmiştir.

(10) 1977 verileri ÜBYKP tahminidir.

Tablo-15 : İMALAT SANAYİ ALT SEKTÖRLERİ İTİBARIYLA
ÜRETİM DEĞERİNİN YAPI ve DAĞILIMI (%)

	Cari fiyatlarla		1971 Fiyatlarıyla			
	1950	1960	1962	1967	1972	1977
Tüketim Malları Sanayii	76,8	64,5	62,3	52,9	46,5	38,3
Gıda	32,9	32,4	36,1	29,2	24,7	19,3
İçki	2,4	1,2	1,9	1,8	1,3	1,2
Tütün	14,2	9,1	5,3	3,8	4,0	3,4
Dokuma ve Giyim	27,3	21,6	18,8	18,2	16,5	14,3
Ara Mallar Sanayii	12,0	27,5	27,8	35,4	39,5	44,2
Orman Ürünleri	1,4	2,2	4,0	3,8	3,5	3,1
Kâğıt	0,6	1,8	1,0	1,0	1,4	1,6
Basım	0,9	1,3	0,7	0,9	1,0	1,1
Deri ve Mamulleri	0,8	0,8	3,2	2,5	2,0	2,2
Lastik	1,4	1,3	0,4	1,6	1,4	1,3
Plastik	—	—	0,5	0,7	1,0	1,3
Kimya	0,6	8,0	3,6	4,7	6,1	6,5
Petrol Ürünleri	0,2	1,9	7,1	7,9	9,5	11,2
Toprak Mamulleri	2,2	3,2	—	—	—	—
Gübre	—	—	0,3	0,4	0,9	1,8
Çimento	—	—	1,2	1,4	1,7	1,5
Pişmiş kil ve çim.gerçl.	—	—	0,9	0,8	1,0	0,9
Cam	—	—	0,7	0,7	1,1	1,0
Seramik	—	—	0,1	0,3	0,3	0,3
Temel Metalle	2,9	7,3	—	—	—	—
Demir — Çelik	—	—	3,1	7,1	6,9	8,1
Demirdışı metalle	—	—	1,2	1,5	1,6	2,4
Yatırım Malları Sanayii	112,	8,0	9,9	11,7	14,0	17,5
Madeni Eşya	2,7	3,6	3,4	3,3	3,1	3,6
Makina imalat	—	0,5	1,5	3,2	3,5	5,3
Elektrik makinaları	i 0,5	0,9	0,6	1,1	1,1	1,5
Elektronik	—	—	0,4	0,4	1,0	1,5
Taşıt Araçları	2,2	2,5	3,6	3,7	5,4	5,6
Diğerleri	5,8	0,5	—	—	—	—
TOPLAM :	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : 1950 -1960 değerleri, DİE, Sanayi Anket ve Sayımları rakamlarından elde edilmiştir.

1962 -1977 değerleri, DPT, ÜBYKP.

Tablo-16 : İMALAT SANAYİ ALT SEKTÖRLERİ İTİBARIYLA
ÜRETİMİN YILLIK ORTALAMA ARTIŞI (%)

	Birinci Plan Dönemi	İkinci Plan Dönemi	Üçüncü Plan Dönemi
Tüketim Malları San.	4,6	7,7	7,4
Gıda	3,6	6,9	6,3
İçki	6,5	3,2	10,6
Tütün	1,1	11,6	8,5
Dokuma ve giyim	7,3	8,2	8,6
Ara Malları Sanayi	13,5	12,8	14,3
Orman Ürünleri	7,2	8,3	9,0
Kağıt	7,5	19,1	14,3
Basım	13,7	13,5	14,7
Deri ve Mamulleri	2,9	5,6	13,4
Lastik	43,0	7,5	9,5
Plastik	16,7	16,4	17,8
Kimya	14,2	16,5	13,3
Petrokimya	56,5	44,9	542,3
Petrol ürünleri	10,2	13,8	13,4
Gübre	12,7	32,0	28,0
Çimento	12,7	15,0	8,9
Pişmiş kil ve çim.gerçl.	10,1	11,8	10,0
Cam	9,0	21,0	10,9
Seramik	38,1	10,8	12,5
Demir - Çelik	27,7	10,1	15,0
Demirdışı Metaller	13,0	11,7	21,7
Yatırım Malları Sanayi	11,8	11,6	16,8
Madeni Eşya	7,3	9,2	15,5
Makina İmalat	18,8	9,1	23,4
Tarım alet ve makinaları	27,6	19,7	17,4
Elektrik makinaları	22,5	10,8	19,9
Elektronik	7,8	31,3	21,0
Karayolu Taşıtları	9,2	20,0	12,3
Demiryolu Taşıtları	0,5	13,9	11,8
Gemi İnşa	21,2	15,7	15,8
TOPLAM :	8,1	10,4	11,7

Kaynak : DPT, ÜBYB.

Planlı kalkınma döneminde tüketim malları üretiminin nispi önemi azalırken, yatırım malları sanayiinin payında önemli bir değişme olmamış, ara mallarının nispi önemi artmıştır. Tüketim malları sanayiinin toplam imalat sanayii içindeki payının azalması, buna karşılık yatırım ve ara malları payının giderek artması sanayileşme sürecinde beklenen bir olaydır.

Genel olarak planlı kalkınma döneminde imalat sanayii üretiminde ortalama yüzde 9 dolayında bir artış sağlanmıştır. Bu dönemde en hızlı gelişme ara malı sanayilerinde olmuştur. Tablo-15' den de görüldüğü gibi tüketim mallarının imalat sanayii içindeki payı 1962'de yüzde 62,3'ten 1972'de 46,5'e düşmüş, yatırım mallarında 1962-1972 dönemi pek önemli bir değişme getirmemiş ve ara mallarının payı ise 1962'de yüzde 27,8'den yüzde 39,5'e çıkmıştır.

Üçüncü Plan döneminde beklenen gelişmeler ise şöyledir: Tablo-16'dan da görüleceği gibi, bu dönemde imalat sanayii üretiminin yılda ortalama yüzde 11,7 hızla artması öngörülmektedir. Sektörün yapısında, amaçlanan yönde bir değişim sağlanması için, bu dönemde üretimin tüketim malları sanayiinde yılda ortalama yüzde 7,4 hızla artması, buna karşılık, ara malları sanayiinin yılda ortalama yüzde 14,3, yatırım malları sanayiinin ise yüzde 16,8 gibi daha yüksek hızlarda gelişmesi öngörülmüştür.

Yatırım malları sanayii içinde makina imalat, elektrik makinaları ve elektronik sanayileri üretiminin daha hızlı gelişmesi beklenmektedir. Tüketim malları sanayilerinden dokuma ve giyim ile içki sanayileri, ara malları sanayilerinde ise petro-kimya ve gübre gibi kimya grubu ile metal sanayileri bu dönemde hızla gelişmesi öngörülen altsektörler olmaktadır.

Yukarıdaki verilerden de anlaşıldığı gibi, imalat sanayiinde, Türk Ekonomisinin geleneksel uğraşı alanı olan tüketim mallarının payı giderek azalırken, metal işleyen dalları, kimya sanayi ve makina imalat sanayilerini içeren ara ve yatırım mallarının toplam içindeki payları artmaktadır.

Ara ve yatırım malları sanayilerinde en yüksek artış hızı kimya-petro kimya-gübre grubu ile makina imalat-tarım alet ve makinaları-elektrik makinaları-elektronik-ulaşım araçları grubunda meydana gelmiştir. Bu, dünyadaki eğilime uygun olumlu bir gelişme sayılabilir.

Tablo-17 : BAZI SANAYİ DALLARINDA ÜRETİMİN ORTALAMA YILLIK ARTIŞ HIZI, ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMASI (1961 -1967) (%)

	Türkiye (a)	Fransa	B. Alın, A.B.D.	İsveç	İngiltere	İtalya	
Tüm Sanayi	9,7	4,7	3,8	5,6	6,2	2,3	7,5
Metal Sanayi	20,3	2,0	0,8	3,9	6,6	—0,3	9,4
Makina İmalâtı (b)	15,4	5,5	2,6	6,9	7,5	2,3	6,9
Kimya Sanayi	27,8	10,1	10,2	7,3	10,1	5,5	12,5
Tekstil Sanayi	7,3	0,4	1,2	4,3	1,1	—1,3	0,4
Gıda Sanayi	3,6	2,4	4,5	3,1	3,5	2,1	3,3

Kaynak : DPT, ÜBYP ve B.B. Palcz, «Strukturelle Veraenderungen in der Wirtschaft Polens», **Konjunkturpolitik**, 22. Jhrg. Erstes Heft 1976, Berlin, s. 46.

(a) 1963 -1967 dönemi

(b) Taşıt imalâtı ve elektroteknik dahil.

Uluslararası bir karşılaştırma göstermektedir ki (Tablo-17), Türkiye Sanayii yüksek bir büyüme temposuna sahiptir. Bununla birlikte burada dikkat edilmelidir ki, Türkiye sanayiinin bazı dallarının tüm sanayi malları içindeki payı oldukça düşüktür. Bunun iyi bir örneği metal işleyen sanayi ele alınarak verilebilir. Bu dalın Türkiyedeki artış eğilimi oldukça yüksektir (Tablo-17). Ancak diğer ülkelerle karşılaştırıldığında üretim payının çok düşük olduğu görülmektedir (Türkiye'de yüzde 22,6, Polonya'da yüzde 28,0, B.Almanya'da yüzde 47,0) (11).

İmalât sanayiindeki alt sektörlerin gösterdiği gerek artış hızı gerekse üretim payı, ölçü olarak çok geneldir. Ancak yine de genel kalkınma eğilimini yansıtırlar. Sanayiin yapısındaki değişmelerin analizinde öncelikle sanayiin alt sektörlerindeki içsel değişmelerin gözlenmesi zorunlu görülmektedir. Böylece her alt sektör yapısının modernleşme derecesi ortaya konabilir ve değişimin doğrultusu açıklanabilir. Diğer ülkelerin benzer verileriyle yapılacak bir karşılaştırmayla hangi sanayi dallarının özellikle güçlendirildiği an-

an Türkiye için 1972 değeri Tablo-15'den, diğerleri için 1970 değerleri olarak, Bogumila Brocka Palacz, «Strukturelle Veraenderungen in der Wirtschaft Polens», **Konjunkturpolitik**, 22. Jhrg., Erstes Heft 1976, Berlin, s. 45.

İaşılabılır ve dolayısıyla modernleşme eğilimi değeri lenip belirlenebilir. Örneğın, Türkiye ve diğeri ÷lkelerde (Tablo-17) makina imalatı dalındaki verilerden, Türkiye sanayiindeki gelişme eğiliminin, ileri sanayi ÷lkelerindeki eğilimden, temelde çok farklı olmadığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, geleneksel ve modern sanayi dallarının gelişme düzeyleri arasında büyük bir farklılık mevcuttur. Örnek olarak elektrik makinaları ve gereçleri sanayii ile elektronik sanayii ele aldığımızda ve ileri gelişmişlik düzeyinde bulunmayan Hindistan, Yugoslavya, İspanya ve İtalya gibi ÷lkelerde yapılan bir karşılaştırmada, bu alanda çok gerilerde bulunduğumuz açıkça ortaya çıkmaktadır (12).

İmalât sanayiindeki yapısal değışmeye ilişkin yukarıdaki değerlememiz, genel olarak bu değışim eğiliminin **doğru** olduğunu göstermiştir. Ayrıca, geleneksel (elektrik enerjisi, çelik, çimento, pamuk ve yün ipliğı) ve modern (elektronik araçlar, plastik maddeler ve sentetik lif gibi) ürünlerin üretim düzeyi arasında uygun görülemeyen farklılığın, modern branşların gelişmesinin teşvik edilmesiyle azalacağını da belirtmeliyiz. Bunun yanında, sanayiın yapısındaki değışmenin, makro yapıdaki değışme ile aynı yönde olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada, akla gelebilecek olan bir soru da şudur: Her bir branş ve ürüne ilişkin yapısal değışim güçlükleri nedir ve nasıl giderilecektir? Biz burada bu soruyu çalışmanın kapsamı dışında bırakıyor ve ancak şu noktayı vurgulamakla yetiniyoruz: Güçlüklerin giderilmesinin temel gereğı, bir yandan ekonominin varacağı gelişmişlik düzeyine, öte yandan da, mikro ekonomik birimlerde oluşacak değışmelerle sanayideki yenileşme sürecinin daha bir iyileştirilmesine bağılı olacaktır.

SONUÇ

Yukarıdaki veri ve açıklamalar ışığında aşağıdaki noktalar ortaya konulabilir :

(12) Ayrıntılı bilgi için bkz.: DPT, ÜBYKP, s. 524 ve 531.

- Türkiye Ekonomisindeki yapısal değişimin hızı oldukça yüksek ve genel gelişme anlayışına uygun sayılabilir.
- Makro yapıda sözü edilen bazı aksaklıkların giderilmesi, büyük ölçüde mikro yapıdaki modernleşme ve iyileştirme çabalarının hızlandırılmasıyla daha bir mümkün olabilecektir.